

MÜCAHİT KAÇAR**

SEVDA ÖZDEN***

Hubbî'nin Kayıp Hurşid u Cemşid Mesnevisinin Minyatürlü Bir Nüshası*

An Illustrated Copy of Hubbî's Lost Mesnevi Named "Horshid u Camshid "

Ö Z E T

Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi'nin torunu olan Amasyalı Ayşe Hubbî Hatun, Divan şiirinin önemli kadın şairlerinden biri olup II. Selim ve III. Murad'ın musâhibeliğini yapmış, yaşadığı zamanda bir hanım sultan gibi saygı görmüştür. Kendisinin başta Âşık Çelebi ve Kınalızâde Hasan Çelebi tezkirelerinde olmak üzere birçok biyografik kaynaktan övgüyle bahsedilen Hurşid u Cemşid mesnevisinin şimdiye kadar herhangi bir nüshası elimizde mevcut değildi. Bu çalışmada, Ayşe Hubbî Hatun'un Hurşid u Cemşid mesnevisinin yakın zamanda tarafımızca tespit edilen minyatürlü bir nüshası tanıtılacaktır.

Hubbî'nin Hurşid u Cemşid'inin bu çalışmada tanıtılacak olan nüshası, Estonya'daki Tartu Üniversitesi Kütüphanesi'nde, Oriental Manuscripts-Otto Friedrich von Richter's Collection bölümünde Mscr 105'de kayıtlı bulunmaktadır. Eser, Baltık-Alman oryantalist Otto Friedrich von Richter'in (1791-1816) mirasından başış olarak kütüphaneye ulaştırılan yazmalar arasında yer almaktadır. Eserin 207 varaktan oluşan bu nüshasında 33 adet minyatüre yer verilmiştir. Çalışmamızda, Selmân-ı Sâvecî'nin Farsça Cemşid u Hurşid'inin tercümesi olan bu eserin Hubbî'ye ait olduğuna dair tespitlerimiz paylaşarak eserin muhtevası hakkında bilgi verilecektir.

ABSTRACT

Ayşe Hubbî Hatun, the granddaughter of Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi, is one of the important female poets of Divan poetry. She was the musâhib of Selim II and Murad III and was respected like a sultana in her time. We have not had a copy of her Horshid u Camshid mesnevi, which is praised in many biographical sources, especially in poet biography collections of Âşık Çelebi and Kınalızâde Hasan Çelebi. In this study, a copy of Ayşe Hubbî Hatun's mesnevi Horshid u Camshid with miniatures, which was recently discovered by us, will be introduced. The copy of Hubbî's Horshid u Camshid to be introduced in this study was recorded in the Oriental Manuscripts-Otto Friedrich von Richter's Collection in the Library of Tartu University, Estonia, with the number of Mscr 105. The work is among the manuscripts sent to the library as a donation from the legacy of Otto von Friedrich von Richter (1791-1816). This copy of the work consists of 207 sheets and also includes 33 miniatures. In this study, we will share our determinations and give information about the content of this work, which is a translation of Selmân-ı Sâvecî's Persian Camshid u Horshid, belongs to Hubbî.

* Makalenin Geliş Tarihi: 04.10.2020 /Kabul Tarihi: 18.11.2020.

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (mukac80@gmail.com), Orcid Id: 0000-0002-5707-8947.

*** Öğr. Gör., Tallin Üniversitesi, Beşeri Bilimler Fakültesi, Asya Çalışmaları Bölümü (svdaozdn@tlu.ee), Orcid Id: 0000-0002-5729-3110.

ANAHTAR KELİMELEER

Hubbî, Hurşîd u Cemşîd, Selmân-ı Sâvecî, minyatür, nüsha.

KEYWORDS

Hubbî, Horshid u Camshid, Selmân-ı Sâvecî, miniature, copy.

Giriş

Edebiyat tarihimizin bütün temsilcileri ve eserleriyle tam olarak ortaya konmadığı günümüzde, özellikle kütüphane kataloglarımızın doğru bir şekilde hazırlanmamış olması sebebiyle, bazı önemli şairlerimizin kayıtlara geçmiş değerli eserlerinin nüshaları mevcut değildir. Bu sebeple, biyografik kaynaklarda kendilerinden bahsedilen hatta Türk edebiyatı tarihinde önemli bir yeri olduğu varsayılan bazı şahsiyetler hakkında sadece tarihi kaynaklarda yazılanlardan hareketle bir şeyler söyleyebilmekteyiz. Şair tezkirelerinde ve diğer biyografik kaynaklarda kendisi ve eserlerinde övgüyle söz edilen, 16. yüzyılın ve belki de bütün bir Divan şiirinin en önemli kadın şairlerinden biri olan Ayşe Hubbî Hatun için de yakın zamana kadar bu durum söz konusuydu.

Daha önce Ayşe Hubbî Hatun'un *İmâdü'l-cihâd* isimli başka bir eserinin kayıp nüshasını tanıttığımız çalışmamızın sonuç bölümünde Ayşe Hubbî Hatun'un kaynaklarda çok övülen fakat elimizde herhangi bir nüshası mevcut olmayan Hurşîd u Cemşîd¹ mesnevisi ile ilgili olarak şu temenniye dile getirmiştik: Hubbî'nin kaynaklarda zikredilmeyen bir eserinin bir nüshasının Paris'te ortaya çıkması, kendisinin kaynaklarda zikredilen ve çok övülen Cemşîd u Hurşîd mesnevisinin de bugün Türkiye'de veya yurt dışında bulunan bir kütüphanede fark edilmeyi beklediğini gösterir. Yakın zamanda bu eserin ve Divan'ının da gün yüzüne çıkarılacağını ümit ediyoruz (Kaçar 2018: 175).

Söz konusu çalışmadan iki yıl sonra Ayşe Hubbî Hatun'un Hurşîd u Cemşîd mesnevisinin minyatürlü bir nüshasını tespit etmenin

¹ Çalışmamızda Hubbî'nin bu mesnevisinden, genel olarak bilinen ismiyle yani *Cemşîd u Hurşîd* olarak değil, mesnevide ve tezkirelerde anılan ismiyle yani *Hurşîd u Cemşîd* olarak bahsedilecektir. Hubbî de mesnevisinin ismini eserinde şöyle zikretmektedir:

Eser kılup anı 'âlemde câvîd

Komuş nâmın anuñ Hurşîd u Cemşîd

mutluluğunu yaşadık. Aşağıda, önce Ayşe Hubbî Hatun hakkında ardından da bu mesnevisinin tespit ettiğimiz minyatürlü bir nüshası hakkında bilgi verilecektir.

1. Ayşe Hubbî: Hayatı ve Eserleri

Eserlerinde Hubbî mahlasını kullanan şairenin asıl adı Ayşe'dir. Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi'nin torunu olan Ayşe Hubbî Hatun, II. Selim'in şehzadeliğinde hocalığını yapmış olan Akşemseddinzâde Şemseddin Çelebi'nin de eşidir. II. Selim ve III. Murad'ın saltanat zamanlarında sarayda kalmış, iki padişaha da musâhibelik yaparak âdeta bir hanım sultan gibi saygı görmüştür. Biyografik kaynaklarda Amasyalı olduğu konusunda herkesin hemfikir olduğu Ayşe Hubbî Hatun'un İstanbul'da 1589-90 yılında vefat ettiği kaydedilmiştir. Türbesi Eyüp semtindedir.

Ayşe Hubbî Hatun'un kaynaklarda öne çıkarılan en önemli şairlik özelliği "merdâne" söyleyişidir. Aşağıda ayrıntılı olarak değineceğimiz gibi Âşık Çelebi, İran ve Türk kadın şairlerini isimleriyle birlikte zikrederek Ayşe Hubbî Hanım'ı hepsinden üstün tutar.

Ayşe Hubbî Hatun hakkında bilgi veren kaynaklarda kendisinin manzumelerinden ve Hurşîd u Cemşîd mesnevisinden övgüyle bahsedilmektedir. Şairin kaynaklarda bahsi geçmeyen *İmâdü'l-cihâd* isimli bir eseri daha olup bu eserin Milli Kütüphane Yazma Eserler nr. A.3987'de kayıtlı eksik ve taslak görünümündeki bir nüshası 21-25 Eylül 1981 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen IX. Türk Tarih Kongresi'nde Müjgan Cunbur tarafından tanıtılmıştır (1988). Bu eserin Paris Milli Kütüphanesi'nde (Bibliothèque Nationale de France) *Fezâil-i Cihâd* adıyla kayıtlı bulunan bir nüshası da 2018 yılında tarafımızca bir bildiri metniyle tanıtılmıştır. Ayşe Hubbî Hatun'un *İmâdü'l-cihâd* isimli eserinin tanıtıldığı yazıda hem kendisi hakkında tezkirelerde ve biyografik kaynaklarda verilen bilgiler özetlenerek sunulmuş hem de Hüseyin Hüsamettin'in Amasya Tarihi'nin 8. cildinde Ayşe Hubbî Hatun hakkında yazdıkları alıntılanarak verilmiştir. (Kaçar 2018: 167-175). Ayşe Hubbî, her biri cihatla ilgili farklı bir meseleye değindiği ve cihadın

faziletleriyle ilgili âyet, hadis ve hikâyelere yer verdiği on iki babdan oluşan *İmâdî'l-cihâd* adlı eserinde yer yer konuya uygun manzumeler kaleme almış, şiirlerde mahlasını açıkça zikretmiştir. Hubbî'nin bu eseri, cihat hakkında yazılmış bazı kitapların farklı bölümlerinin tercüme edilmesiyle oluşturulmuştur.

Hubbî'nin bir Hurşîd u Cemşîd mesnevisi yazdığı, ilk olarak Âşık Çelebi'nin *Meşâirü'ş-Şuarâ*'sında kaydedilmiştir. Bu bilgi, hem Âşık Çelebi'den sonraki tezkire ve tarih yazarları tarafından aynen tekrarlanmış hem de günümüzde Hurşîd u Cemşîd yazan diğer şairlerin mesnevileri hakkında yapılan bilimsel çalışmalarda kaynak olarak kullanılmıştır. Ancak bu çalışmalarda Hubbî'nin Hurşîd u Cemşîd'inin elimizde bir nüshası olmadığı için Âşık Çelebi'nin tezkiresinde yer verilen beyitlerin örnek olarak alıntılanmasıyla yetinilmiştir.

Âşık Çelebi'nin Hubbî hakkında söyledikleri, bu kadın şairimizin kendi zamanında nasıl değer gördüğünü ve diğer kadın şairlerimiz arasındaki yerinin ne olduğunu tespit etmek bakımından son derece önemlidir. Âşık Çelebi, *Meşâirü'ş-Şuarâ*'da büyüklerin "erkek aslan aslan da, dişi aslan aslan değil mi?" şeklindeki sözlerini aktararak Hubbî'nin de erkek şairlerden aşağı kalır yanı olmadığına dikkat çektikten sonra onun diğer kadın şairlerden üstünlüğünü ifade eder. Âşık Çelebi'ye göre, Cilâyî ve Âfâkî gibi kadın şairler onun korkusuyla ölmüşlerdir; Cihân Hatun gibi cihanın kendisiyle övündüğü bir şâire, her yönden Hubbî'den aşağıdır. Dilşâd Hatun, Hubbî'nin mutluluk verici şiirlerinden dolayı mahzundur. Âşık Çelebi, geçmiş kadın şairlerin en büyüğü olan Mihrî'nin de Hubbî'nin devrine yetişse ancak onun elini ayağını yıkadığı leğenini taşıyacak cariyesi olabileceğini; Zeyneb Hatun gibi meşhur bir şâirenin ise Hubbî'nin hizmetine girse şairliğinden utanacağını söyleyerek Hubbî'nin şairliğine verdiği kıymeti gözler önüne serer:

*Ulularuñ erkek arslan arslan dişi arslan arslan degül mi didükleri buña
bürhân degül mi. Bu teşbîdden garaz budur ki egerçi tâ'ife-i zenândan
şi'rden dem-zenân kimesne çokdur ammâ müşârün ileyhâdan vezn-i
tab' ve hüsn-i nazm ve lutf-ı edâ ve selâset-i elfâza kâdire şâ'ire yokdur.
Şu 'arâ-yı nisâ-yı 'Acemde Cilâyî ki safâ-yı tab' u cilâ-yı zihn ile jeng-
zidâ-yı âyîne-i fesâhat ve Âfâkî ki işrâk-ı şems-i şi'r ile ufk-ı belâgatden
tulu' itmiş mihr-i sipihr-i belâgatdür, biri bunuñ kudûmı havfından*

dünyâdan celâ-yı vatan ve biri hod tulû'-ı şems-i sa'âdetle mahv olam diyü inmihâk-ı mevt ile kûşe-i kabri mesken itmîşdür. Cihân Hâtûn ki efsar-i fark-ı cihândur, cemî'-i cihâtdan bundan dîn ve Dil-şâd Hâtûn bunuñ şî'r ü neşât-engîzinden mahzûndur. Ve şu 'arâ-yı nisâ-yı Rûm'dan biri ki Mihrî'dür ve pesend-i ervâh-ı kuds 'arûs-ı ebkâr-ı efkârmuñ mehrîdür ve nakş-ı tahsîn-i ashâb-ı üns der-i gencîne-i eş'ârmuñ mührîdür bunuñ devrine gelse mihr ile çerhvâr başında zerrîn legençe götürür câriyesi yâ Hurşîd yâhud Felek-nâz adlu bir karı mâriyesi olurdu. Kezâlik Zeyneb ki meşşâta-i tab'ı zînetger-i nev-'arûsân-ı suhan ve kışver-i nazmda çihre-küşâ-yı her sûret-i hasendür, bunuñ hudmetine gelse rütbet-i şâ'irîde vesme gibi ser-fürû ve sürme gibi siyeh-rû ve zülf gibi şikest ve şâne gibi girihlerle hem-dest olurdu (Âşık Çelebi 2018: 494).

Âşık Çelebi, Hubbî'nin erkek ve kadın şairler arasındaki yerine böylece işaret ettikten sonra sözü onun şiirlerine getirerek özellikle Hurşîd u Cemşîd'ini över. Âşık Çelebi'nin bildirdiğine göre Hubbî gazel, muammâ, kaside ve mesnevî yazarıdır; ancak bunlar arasında 3000 beyitten fazla bir yekûn tutan Hurşîd u Cemşîd mesnevisi birçok güzel söyleyiş ve hayâl içermektedir. Âşık Çelebi, Hubbî'nin bu mesnevisinin farklı bölümlerinden 27 beyit alıntılarını şöylece göstermiştir:

Aksâm-ı şî'riñ her nev'ine kûşîş ve her birinde tab'ın âzmâyîş itmîşdür. Gazeli vü mu'ammâsı ve kasîde vü mesnevîsi vardur. Cümleden Hurşîd u Cemşîd adlu bir nazm-ı dil-ârâsı vardur ki üç biñ beytden efzûndur, içinde çok nefâ'is ü zarâ'if mahzûndur. Birkaç beyti ile istişhâd olındı. Evvelâ ol kitâbda böyle mu'terif-i 'aciz u taksîr ve 'özl-hâh u puzîş-pezir itmîşdür. Nazm:

*Olur her yılda zinde mürde 'âlem
Gidince lîk artuk gelmez âdem*

*Selefden ger sorarsañ hâs u 'âmu
Ya nâmıdur bilinen yâ kelâmu*

*Bunu fikr eyleyüben eyledüm âh
Meger lutf ide didüm saña Allâh*

O kârı kılmadum ben kim olup yâd
Du 'âyile kılalar rûhumu şâd

Dahu mâlum yok eyleyem 'imâret
Sebeb olup añulam tâ kıyâmet

Çü bâd üstindedür bünyâd-ı evlâd
Ne deñlü olur anuñla kişi yâd

Sa'âdet ol kişinüñ k'ide te 'lif
Ola kâdir kitâb eyleye tasnîf

Degüldüm anda da monlâ-yı devrân
Hadîs idem yahûd tefsîr-i Kur'ân

Dahu bâbum degül hergiz nasîhat
Nasîhat eylesem olur fazîhat

Benem bir 'âcize hâr u hakîre
Za 'ife vü garîbe vü fakîre

Yine bu vecd ile kendin tesliyet itmışdür ki Nazm:

Bu lâzım mı ki sen monlâ olasın
Cihânda cümleden dâñâ olasın

Çün olduñ nâkısâtü'l- 'akldan sen
Degül lâzım k'ola her sözüñ ahsen

Sözüñe dir isen 'âkul diye lâ
Saña gam yok hatâ kılur ol illâ

Budur 'âdet olaldan işbu 'âlem
Kişi bahs eyler akrân ile her dem

*Zemânuñda nisâ bahsi çün âsân
Ricâlüñ 'âlimi hod olmaz akrân*

*Saña dahl itse bir 'akl ile fâ'ik
Saña fahr u aña 'âr ola lâhuk*

*Ger akrâniyyet isbât itse fâzıl
Bu işden bî-huzûr olur mı 'âkıl*

*Rağbet-i du 'âda bu temsîli gâyet çesbân vâkı' olupdur ki Nazm:
Du 'â temsîli Yûsuf gibidür hem
Ki aña müşterîdür halk-ı 'âlem*

*Virür her kişi mikdârınca cevher
Anuñ tâ müşterisinden olalar*

*Sen olduñ şimdi hem ol zen misâli
Kaçan 'arz eyledi Yûsuf cemâli*

*Getürüp niçe rişte aña bir zen
Harîdâr oldu ol da cân u dilden*

*Der-vasf-ı âb-ı revân:
Sular şûrîde-hâl olmuşdı gâyet
Geçen ahvâli eylerdi şikâyet*

*Su rahmet âyetin eylerdi tahrîr
Nesîm ol âyeti eylerdi tefsîr*

*Der-vasf-ı nakkâş:
Anuñ gibiydi nakş içinde üstâd
Su üzre nakş iderdi sanasım bâd*

*Der-vasf-ı hurûş-ı bahr:
Giyüp başdan ayaga cümle cevşen
Deñiz bir demde oldı şâha düşmen*

*Yüzünü çîn idüp gürler ü gümler
Lebinden saçılır her dem köpükler*

*Der- sıfat-ı 'ışk:
Ne şey'e 'ışk irişse cevher eyler
Ayırur kalbı misden pür zer eyler (Âşık Çelebi 2018: 495-496)*

Ayşe Hubbî Hatun ve onun Hurşîd u Cemşîd mesnevisi hakkında önemli bilgiler içeren diğer bir kaynak da Kınalızâde Hasan Çelebi'dir. Tezkiretü'ş-Şuarâ'sında Hubbî'nin gazel, kaside ve mesnevi yazarı olduğuna dikkat çektikten sonra Hurşîd u Cemşîd'in üç binden fazla beyit içerdiğini vurgulayan Hasan Çelebi'nin örnek olarak verdiği 5 beyit ise Âşık Çelebi'nin de eserin dua bölümünden alıntılıdığı beyitlerdir. Ancak Kınalızâde, Âşık Çelebi'den fazla olarak şu beyti de almıştır:

*Çü şâh-ı subh iriüp kondı cihâna
Kurıldı çetr-i zerrîn âsmâna*

Hubbî'yi kadın şairlerin en önde geleni ve üstünü olarak gösteren Hasan Çelebi, Hubbî'nin yiğitçe bir söyleyişe sahip olduğunu "kelimâtı dahı kız nakşı degül hayli merdâne" şeklinde ifade eder:

Tâ'ife-i zenânda şî'rden dem-zenân olanlarun evveli vü ercahı ve ol zümrenün fi'l-hakîka eş'ar u efsahudur. Kelimâtı dahı kız nakşı degül hayli merdâne muhassal-ı benî nev'i arasında yegânedür. Gazeliyyât u kasâ'id ü mesneviyyâtı vardır. Cümleden Hürşîd ü Cemşîd adlu bir kitâbı vardır ki üç bin beytten ziyâde anda hayli nefâ'is ü letâ'if âmâdedür Rağbet-i du'âda olan ebyâtdandır (Hasan Çelebi 2017: 287-288).

Hubbî'nin Hurşîd u Cemşîd mesnevisi hakkında bilgi veren eski-yeni bütün kaynaklar, bu beyitleri ve bilgileri tekrarlar. Bu mesnevinin elimizde bugüne kadar bir nüshası bulunmamaktaydı. Hattâ Kâtib Çelebi'nin Keşfü'z-zünûn'unda "Şâir tezkirelerinde Amasyalı Hubbî Hatun'a nisbet edilmektedir. Eş-şakaiku'n-nu'mâniye'nin Mevlâ Lutfibeyzâde'nin yazısı

ile nüshasında bu kitabın 815 yılında ölmüş olan Ahmedî el-Germiyânî'ye ait olduğu zikredilmektedir" (Kâtib Çelebi 1941: 594) şeklinde tercüme edilecek bir açıklama yer aldığı için bazı çalışmalarda Hubbî'nin böyle bir eseri olmadığı ihtimâli üzerinde de durulmuştur.

Çalışmamızın bundan sonraki bölümü Hubbî'nin Hurşîd u Cemşîd mesnevisinin yakın zamanda tespit ettiğimiz minyatürlü bir nüshasının tanıtımına ve muhtevasının incelenmesine ayrılmıştır. Yakın zamanda eser tarafımızca neşredileceği için ayrıntılı bir dil, üslup ve muhteva analizi yapılmayacak, sadece eserin Hubbî'ye aidiyeti ve genel yapısı hakkında bilgi verilecektir.

Hubbî'nin Hurşîd u Cemşîd Mesnevisi ve Minyatürlü Nüshası

Türk edebiyatı içinde yer edinen Hurşîd u Cemşîd mesnevileri, Selmân-ı Sâvecî'nin (ö. 778/1376) kaleme aldığı ilk kaynak eser olan Cemşîd u Hurşîd mesnevisinin tercümesi niteliğindedir. Eser; Çin Hükümdarı Fağfur'un oğlu Cemşîd'in rüyasında görüp âşık olduğu Rum hükümdarının kızı Hurşîd'le aşk hikâyesini ve maceralarını konu alır. Türk edebiyatında Selmân-ı Sâvecî'nin mesnevisinin serbest tercümesi ve genişletilmiş hâli olarak kaleme alınan ve şu ana kadar nüshaları tespit edilmiş olan üç Cemşîd u Hurşîd mesnevisi bulunmaktaydı. Bu mesnevilerin ilki Ahmedî (ö. 815/1412-13) tarafından kaleme alınan 4798 beyitlik mesnevi olup Nihad Sami Banarlı tarafından bulunarak ilim âlemine tanıtılmıştır (Banarlı 2001: 393) Bu mesneviyi Mehmet Akalın doktora çalışması olarak hazırlamış ve neşretmiştir (Akalın, 1969). Cem Sultan'ın *Âyât-ı Uşşâk* adını verdiği yaklaşık 5300 beyit ihtiva eden Cemşîd u Hurşîd'in elimizde mevcut iki nüshasından biri Münevver Okur Meriç tarafından Kütahya Vahit Paşa Kütüphanesi'nde (nr. 1666) (Okur 1958: 602-614); diğeri ise Cahit Öztelli tarafından Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde (nr. 18.464) (Öztelli 1972: 124-128) tespit edilerek tanıtılmıştır. Kütahya nüshası üzerine Münevver Okur Meriç bir inceleme-metin çalışması yapmış (Okur Meriç 1997), ikinci nüsha üzerine ise Adnan İnce doktora tezi hazırlamıştır (İnce 1981). Cem Sultan'a ait Cemşîd u Hurşîd diğer çalışmalardan farklı olarak Sadık Yazar tarafından kaynak eser olarak adlandırılan Selmân-ı Sâvecî'nin

mesnevisi ile karşılaştırmalı olarak çalışılmıştır (Yazar 2018: 171-182). Üçüncü mesnevi ise II. Selim zamanında yaşadığı bilinen ve hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmayan Abdî'ye (ö. 1558'den sonra) aittir. Abdî, 5940 beyitlik eserini 1558'de II. Selim'e sunmuştur. Eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Pertev Paşa, nr. 443) bulunmaktadır. Bilinen en hacimli Türkçe Cemşîd u Hurşîd olan bu eser üzerine Nazan Kuloğlu bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. (Kuloğlu 1989).

Eski ve yeni kaynaklarda adı geçen ve övgüyle bahsedilen ancak şimdiye kadar herhangi bir nüshasına rastlanmayan dördüncü tercüme ise Ayşe Hubbî'ye aittir. Hubbî'nin Hurşîd u Cemşîd olarak adlandırdığı mesnevisinin bu çalışmada tanıtılacak olan nüshası, Estonya'daki Tartu Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan Oryantal Elyazmaları- Otto Friedrich von Richter (1791-1816) koleksiyonunda Mscr 105'de kayıtlıdır. Eser, her yıl Tartu Üniversitesi Müzesi'nin düzenlediği el yazmaları sergisinde Otto Friedrich von Richter'in koleksiyonunda ziyaretçilere gösterilmekte ve Cem Sultan'ın Cemşîd u Hurşîd'i olarak sergilenmektedir.

Tartu Üniversitesi Kütüphanesi Oryantal El Yazmaları hakkında kaleme alınan makaleden edinilen bilgilere göre, bu değerli el yazması koleksiyonunun en büyük ve en değerli kısmı, Baltık Almanlarından oryantalist ve seyyah Otto Friedrich von Richter'in (1791-1816) mirasından bağış olarak kütüphaneye ulaştırmıştır (Rand 2002: 351). Koleksiyonda yer alan eserler, Richter'in ölümünden sonra 1819-1823'te babası Otto Magnus von Richter (1755-1826) tarafından Tartu Üniversitesi'ne bağışlanmıştır.

Eserin bu bilinen yegâne nüshası, 207 varaktan oluşmaktadır. Her bir sayfada 10 satırın yer aldığı nüshanın bütün sayfaları yaldızlı cetveller ile çevrelenmiştir. Harekeli nesihle kaleme alınan nüshadaki bütün başlıklar Farsça olup kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eser, toplamda 3545 beyit ihtiva etmektedir. Eserin iç kapağında -kütüphaneye bağışlandığı dönemde yazılmış olması muhtemel olan- Almanca el yazısıyla bir tanıtım paragrafı yer almakta; yazıda eserin yazarının kim olduğuna değinilmeden Hurşîd u Cemşîd mesnevisinin konusu hakkında bilgi

verilmekte ve Selmân-ı Sâvecî'nin mesnevisinin tercümesi olduğu belirtilmektedir.

Hubbî'nin Cemşîd u Hurşîd'inin bu nüshasının şu ana kadar tespit edilememesinin, nüshanın sayfa düzeninin karıştırılmış olması ve sayfaların bu karışmış haliyle bir araya getirilip ciltlenmesinden kaynaklandığını düşünüyoruz. Eser bu dağınık haliyle ciltlendikten sonra sayfa kenarlarına yeniden numaralandırma yapılmıştır. Nitekim yaptığımız incelemelerde eserin "sebeb-i telîf" bölümü olarak gördüğümüz beyitlerinin şu anki numaralandırmaya göre 182a ve sonrasındaki sayfalarda yer alması bu durumun bir sonucudur. Ayrıca eserin Cem Sultan'a atfedilerek sergilenmesi de eserin müellifinin derinlemesine araştırılmasına engel olmuş görünmektedir.

Nüshada 33 adet minyatüre yer verilmiştir. Bu minyatürler hikâyede ilgili konuyu aktaran beyitlerin hemen peşinden gelmektedir. Ayrıca bu minyatürlerin sayfalara yerleştirilmelerinde farklı usullere başvurulmuştur. Aşağıdaki örnekte görüldüğü üzere minyatürlerin bazıları çerçeve içinde sayfayı doldurmaktayken bazıları da çerçeve dışına taşmaktadır. Nüshada yer alan minyatürlerin bazıları da sayfanın üçte birlik kısmını kaplayan büyüklüktedir. Sonraki sayfayı dolduran bir minyatür olması halinde, hikayedeki herhangi bir sahneyi tasvir etmeyen sadece sayfanın boş kalan yerlerini doldurmak amacıyla bir doğa manzarasını resmeden minyatürlere de yer verilmektedir. Nüshada bulunan minyatürlerin her biri özenli bir şekilde çizilmiş ve renklendirilmiştir. Bu nüshanın sadece minyatürleri açısından da büyük bir önemi haiz olduğunu düşünüyoruz. Konunun uzmanlarına fikir verebilmesi amacıyla aşağıda bu nüshadaki 33 minyatürden birkaçını örnek olarak sunuyoruz.

Tespitlerimize göre bu Hurşîd u Cemşîd nüshasının Hubbî'ye ait olduğu kesindir zira Âşık Çelebi'nin tezkiresinde Hubbî'nin bu eserinden alıntılanan bütün beyitler bu nüshada da yer almaktadır. Ayrıca şâirin eserde kendisinden bahsettiği bazı beyitler de bu eserin bir kadın şairin dilinden yazıldığını göstermektedir.

Çün oldun nâkısâtü'l-'akldan sen
Degül lâzım k'ola her sözün ahsen

Benem bir 'âciz ü hor u hakîre
Za'ife vü garibe vü fakîre

Yukarıda bahsettiğimiz gibi bu nüshanın tamamen dağınık olmasından dolayı eserin birçok bölümü arasında kopukluklar meydana gelmiştir. Ancak yaptığımız incelemeler sonucunda sayfaları eserin genel yapısına ve hikâye kurgusuna göre yeniden numaralandırdık. Aşağıda bu eserin genel yapısı hakkında bilgi verilmiş ve bu yapılırken Hubbî'nin Hurşîd u Cemşîd'deki dil ve üslup özellikleri hakkında da fikir vermesi amacıyla, örnek beyit sayısının çok olmasına dikkat edilmiştir.

Hubbî Hatun, Selmân-ı Sâvecî'nin eserinden tercüme ettiği bu hikâyenin mesnevî nazım şekliyle anlatılan kısımlarını esas esere bağlı kalarak "mefâilün mefâilün feülün" kalıbıyla yazmıştır. Eserin ilk birkaç sayfası eksik olmalıdır; zira eserin sayfalarını yeniden düzenlerken eserin tevhit, naat ve padişaha övgü gibi muhtemel bölümlerine rastlanmamıştır. Eserin elimizdeki nüshasının ilk sayfalarında Hubbî dünyanın faniliğinden söz açarak bu dünyaya gelen herkesin öldükten sonra unutulduğunu, ölümünden sonra kimseden bir nişan kalmadığını belirtir:

Kamu insân u hayvân u nebâtât
Vuhûş ile tuyûr u hem cemâdât

Olur her birisi hâlince hurrem
Müşerref olmuş-idi cümle 'âlem

Hakîre künc-i gamda zâr u mahzûn
Oturmuşdum dün ü gün dîde pür-hûn

Felek cevri gamından bağı yanmış
Tururdum kendi cânımdan usanmış

...

Bunu fikr eyledüm kim niçe yârân
Yeyüp içüp güler söylerdi her ân

Cihândan gitdi gûyâ gelmemişdür
Bu âlemden o bir gün olmamışdur

Arayup cümle geşt itsen cihânı
Sen andan bulımazsın bir nişânı

Hubbî, geçmiş kişilerin isimlerini yaşatmak için ya kendilerini unutturmayacak bir iş yaptıklarını yahut da geleceğe kalacak sözler söylediklerini belirterek kendisinin nâmını yaşatacak bir iş yapmadığı gibi malıyla hayrat yapacak bir durumu da olmadığını söyler:

Selefden ger sorarsan hâs u ‘âmı
Ya nâmıdur bulınan yâ kelâmı

Bunu fikr eyleyüben eyledüm âh
Meger lutf ide didüm baña Allâh

O kârı kılmadum ben kim idüp yâd
Du‘â-y-ıla kılalar rûhumı yâd

Kitap telif ve tasnif eyleyen kişilerin bunları okuyanlar tarafından hayırla yâd edileceklerini söyleyen Hubbî, kendisinin ilme ve nasihate dair kitaplar yazacak durumu olmadığını da belirterek hâline üzülür:

Degüldüm anda da monlâ-yı devrân
Hadîs eydem yahûd tefsîr-i Kur‘ân

Anılam anun-ile tâ kıyâmet
Diyeler sâhibi rûhına rahmet

Bu düşünceler içinde kendi âcizliğine ve garîbliğine üzülürken gönlüne bir kadın olarak kendisinin yazması gereken eserlerin aşka dâir eserler olması gerektiği şeklinde bir ilhâm geldiğini söyler. Gaipten gelen

bu ses, onu henüz fırsat eldeyken elinden geldiği kadar yazmaya teşvik eder. Çok uzun olan bu bölümden bazı beyitler şöyledir:

Bunu fikr eyler iken oldu ilhâm
Gönül ilhâm işidüp tutdı ârâm

Çün oldun nâkısâtü'l-'akldan sen
Degü lâzım k'ola her sözün ahsen

Budur 'âdet olaldan işbu âlem
Kişi bahs eyler akrânıyla her dem

Sen ikdâm eyle gel oldukça kudret
Döner devrân geçer kalmaz bu fırsat

Du'â temsîli Yûsuf gibidir hem
Kim ana müşterîdür cümle âlem

Sen oldun şimdi kim ol zen misâli
Kaçan arz eyledi Yûsuf cemâli

Getürüp rîsmânın anda bir zen
Harîdar oldu ol da cân u dilden

Çü makdûrın ana arz itdi ol dem
Anılır müşteriler içre her dem

Çekirgen bûtını arz eyle ey mûr
Viren makdûrın olmaz dûstdan dûr

Çü makdûrın sunup mûr istedi dâd
Süleymân-ile eylerler anı yâd

Bahâne eyleme gel imdi 'illet
Bu kâre eyle mikdârũnca himmet

Hubbî kendisine nasihat eden bu gaybî sese “ne yazsam da dinleyenler beğenir?” diye sorunca gaybdan gelen ses yine kendisine bir aşk mesnevisi yazması gerektiğini söyler:

Mahabbet oldu çün kenz-i hakâyık
Aña tâlib durur cümle halâyık

Mahabbetdür cihân içinde makbûl
Ki her şey'e olur bir nesne matlûb

Her ins ü cinn ü hayvân u nebâtât
Mahabbetden tutar her biri hâlât

...
Hakîkatde cihânun cânıdır aşk
Kamu cânıñ dahı cânânıdır aşk

Mahabbet âleminden vir nişânı
Ki bulsun mürde diller tâze cânı

Mahabbet sözlerin sen söyle ey cân
Ne yola diler ise çeksın insân

Hakîkî vü mecâzîsi olur şâd
Du'â-yile seni tâ ideler yâd

Kalbine gelen bu ilhâm üzerine bir aşk hikâyesi yazmaya niyetlenen Hubbî, Hâce Selmân'ın Farsça Hurşîd u Cemşîd'ini gördüğünü ve bunu Türkçeye tercüme etmeye karar verdiğini söyler:

Murâd itdüm yazam bir 'aşk-nâme
Sığınup Hakk'a tutdum elde hâme

Elüme girdi bir şîrîn hikâyet
Velîkin Fârisî olmuş rivâyet

Meger ol fazl-ile meşhûr-ı devrân
Cemâleddîn ya'nî Hâce Selmân

Eser kılıp anı 'âlemde câvîd
Komuş nâmın anuñ Hurşîd u Cemşîd

Bunu kıldum o dem kalbümde niyyet
K'idem himmet var iken elde fırsat

İdem Türkîce nazmın ola âsân
Okudukça analar tâ ki yârân

“Sebeb-i te'lif” bölümünü Cenâb-ı Hakk'a duâ ederek bitiren Hubbî “Der Medh-i 'İşk” başlıklı bir bölüm açarak burada mecâzî ve hakîki aşkın mahiyeti hakkında izahlarda bulunur. Bu bölümün ardından da “Âgâz-ı Hikâyet” başlığıyla hikâyeyi anlatmaya başlar. Bu bölümün başlangıç beyitleri aşağıda sunulmuştur:

Gel ey dil eyle bir 'ışkı hikâyet
Nice kıldıysa râvîler rivâyet

Şu resme eyle derd-i 'ışkı gel yâd
Kalem kan ağlayup tâ ide feryâd

Okı bir tâze kıssa kılma ihmâl
Bu demdür dem n'ola kim bilür ahvâl

Hikâyet n'ola olsa bî-nihâyet
Cedîd olanda olur yine lezzet

Hikâyet şöyledir dâna dilinde
Ki bir şâh olur idi Çin ilinde

Kamusı râm idüp emrine cânın
Öperlerdi selâfîn âsitânın

Şu deñlü 'adl ü dâd eylerdi ol cân
Koyuna kurdı kılmuşdı nigejbân

Hubbî, bu mesnevisinde yer yer gazel, kaside, muhammes ve rubâî gibi nazım şekillerine de yer verir. Örneğin aşağıda, bu hikâyedeki kadın karakter olan Hurşîd'in övgüsünde söylenmiş bir kasidenin ilk üç beyti şöyledir:

[Mefâ 'lün Mefâ 'lün Mefâ 'lün Mefâ 'lün]
Görür kasr üzre bir meh-rû sanasın mihr-i enverdür
Ne mihr ü mâh belkim ol Hudâ nûrına mazhardur

O çâpüklükde san 'akl-ı mücerreddür mukaddesdür
Yâ nâzüklükde san rûh-ı mu 'allâ vü mutahhardur

Kad ü kâmetde ol ra 'nâ sanayduñ servidür ammâ
Başından ayağa cümle garîk-i zîb u zîverdür

Mesnevîde, yer yer hikâyenin kahramanlarının dilinden söylenmiş gazellere de yer verilmektedir. Ancak bu gazellerde herhangi bir mahlasa yer verilmemektedir. Aşağıda, hikâyenin erkek karakteri olan Cemşîd'in dilinden söylenmiş bir gazelin metnine yer verilmiştir:

[Fâ 'ilâtün Fâ 'ilâtün Fâ 'ilâtün Fâ 'ilün]
Güiyâ bu nakş-ı bî-cân sûret-i cânım durur
Nakş-ı bî-cândur dimen k'ol nakş-ı cânânım durur

Cân dimâgını mu'attar kıldı bûyî şöyle kim
Bülbül-i dil dir ki bu bûy-ı gülistânım durur

Bu nice nûr idi k'oldı cân u dil pervâne-vâr
Belki aks-i pertevi şem'-i şebistânım durur

Göricek açıldı bu tende kilîd-i cân u dil
Ca'd-ı zülfeyni meger miftâh-ı zindânım durur

Başuma kasd eyler ise hâkim oldur hükm anun
Meyl iderse katlüme şükrâne bu cânım durur

Çün önümde gördüm işbu sûreti bildim ki ben
Sûret-i cem'iyyet-i hâl-i perîşânım durur

Hubbî hikâyenin sonunda Cenâb-ı Hakk'a dua ettiği bir bölümle eserini bitirmiştir. Aşağıda söz konusu bölümün ve eserin son sayfasının görüntüsü ve ilgili beyitler sunulmuştur:

Bu bî-hadd suçluya kılsan 'inâyet
Olur zâhir o bî-hemtâ mürüvvet

Çü lutfun zâhir eyler bu günâhum
N'ola 'afv eyler isen pâdişâhum

Mürüvvet mazharı oldum be-gâyet
N'ola bî-hadd umarsan 'izz ü rif'at

Kerem kıl her suçum 'afv eyle yâ Rab
Günâhum-çün beni kılma mu'azzeb

Kamu ben kıldığım bana sezâdur
Sana lâyük olan 'afv u 'atâdur

Ganîsin cümle ‘âlemden ilâhî
N’ola ‘afv eylesen cümle günâhı

Münezzehsin çün assıdan ziyândan
Kerem kılup geçersen nola andan

Kula yok ihtiyâcı pâk zâtun
N’ola afv olsa suçu kâ’inâtun

İlâhî sen kerîmsin lutf işle
Muhammed ümmeti suçın bağışla

Be-hakk-ı ‘izz ü kadr ü fahr-i insân
Müyesser kıl bize son demde îmân

Müyesser eyle ey sâhib-mürüvvet
Habibün eylesün bize şefâ ‘at

Mürüvvet kıl ‘azâb itdirme yâ Rab
Înâyet kıl itâb itdirme yâ Rab

Bizi gark eyle bî-had rahmetüne
Müyesser eyle girmek cennetüne

Habîbün koñşulığında vatan vir
O bî-hadd ni‘metüni bize sen vir

Recâmuz budur ey lutf ıssı Gaffâr
Mürüvvet ile göster bize dîzâr

Buna âmîn dirse her ki yâ Rab
Anı sen hazretünde kıl mukarreb

Kaynaklarda Hubbî'nin Hurşîd u Cemşîd'i ne zaman yazdığına dâir bir kayıt bulunmamaktadır. Elimizdeki nüshada eserin sonuna Hubbî tarafından hangi tarihte yazıldığına dâir bir tarih beyti eklenmiştir:

Bu nazmın bitdüğü vakti şu kim bilmek murâd eyler
Aña ma'lûm ola târîhidür *temmet bi-hamdillâh*

Beyitte geçen "temmet bi-hamdillâh" ifadesi bu eserin yazılış tarihidir ve H. 960/M. 1552-53 yılına denk gelmektedir. Bu da Âşık Çelebi'nin 1568 yılında tamamladığı tezkiresine bu eserden alıntı yapabilmesini mümkün kılmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere Ayşe Hubbî Hatun, II. Selim'in şehzadelğinde hocalığını yapmış olan Şemseddin Çelebi'nin eşi olduğu için şehzade II. Selim'in muhitinde yer almıştır. Tarihi kaynaklara göre Şehzade Selim'in 1544-1558 yılları arasında Manisa'da sancak beyliği yaptığı bilinmektedir (Emecen 2009: 415). Bu durumda Hubbî'nin 1552-53 yılında yazdığı bu eseri, Manisa'da Şehzade Selim'e sunduğu tahmin edilebilir.

Sonuç

Çalışmamızda Türk edebiyatının en önemli kadın şairlerinden birisi olan Hubbî'nin bugüne kadar elimizde bir nüshası mevcut olmayan Hurşîd u Cemşîd mesnevisinin Estonya'daki Tartu Üniversitesi Kütüphanesi *Oriental Manuscripts-Otto Friedrich von Richter's (1791-1816) Collection* bölümünde tespit edilen minyatürlü bir nüshası tanıtılmıştır.

Ayşe Hubbî'nin mesnevi edebiyatı içinde önemli bir yere sahip olan Hurşîd u Cemşîd mesnevisinin kayıp nüshasının tespiti, Hurşîd u Cemşîd mesnevilerinin hem sayıca hem de nitelik bakımından edebiyatımızdaki yerini sağlamlaştıracaktır.

Sayıca az olan kadın şairlerimizin eserlerinin tespiti edebiyat tarihimiz açısından büyük önem arz ettiği kadar şiirimizdeki kadın sesinin güçlenmesine de vesile olacaktır. Döneminde eğitilmiş, kültürel ve sosyal donanımına sahip, tercüme-telif eserler veren ve eserleri henüz yaşadığı dönemde bile şair tezkirelerinde takdirle yer edinen kadın şairlerden biri olan Ayşe Hubbî'ye ait Hurşîd u Cemşîd mesnevisi de müellifi ve yazıldığı dönem hakkında daha nitelikli bilgilere ve

değerlendirmelere ulaşmaya vesile olacak özellikler taşımaktadır. Çalışmada ele alınan nüsha; tertibinde kullanılan hat, sayfa yapısı, minyatürlerin çeşitliliği vs. özellikleriyle Ayşe Hubbî'nin de döneminde entelektüel, donanımlı, şiir kabiliyeti ile kendine yer edinmiş, saygı görmüş, eserleri itina ile kitap haline getirilmiş önemli bir kadın şair konumunda olduğunu gözler önüne sermektedir.

Hubbî'nin yukarıda işaret edildiği gibi Selmân-ı Sâvecî'den tercüme ettiği Hurşîd u Cemşîd'inin şimdilik bilinen tek nüshası olan bu minyatürlü nüsha, tarafımızca yakın zamanda bir proje kapsamında şairenin diğer eseri *İmâdü'l-cihâd*'la birlikte yeni harflerle neşredilerek araştırmacıların dikkatine sunulacaktır. Aynı zamanda eserin Sâvecî'nin kaynak eser olarak ele alınan mesnevisi ile karşılaştırma yapılarak değerlendirilmesi ve telif-tercüme geleneği içinde kıymetinin daha iyi anlaşılabilmesi için karşılaştırmaya dayalı ek bir çalışma da planlanmaktadır. Eserlerin tespit edildiği ülkelerde de duyurulması ve öneminin ortaya konması açısından makalenin Estonca çeviri yayını da hazırlanmaktadır. Bu yayınlara, eserin bulunduğu ülkede tanıtımının doğru yapılması, eserle ilgilenmiş ve ilgilenecek olan yerel araştırmacılara kolaylık sağlanması hedeflenmektedir.

Dileğimiz, Hubbî'nin -eğer varsa- divanının yahut kaynaklarda bahsi geçen gazel, kaside ve musammatlarından oluşan manzumelerinin de yakın zamanda tespit edilmesi ve böylece şairin külliyatının ortaya çıkarılmasıyla edebiyat tarihimizde hak ettiği yere gelmesidir.

Kaynakça

- AKALIN, Mehmet (1969), Ahmedî- Cemşîd u Hurşîd İnceleme-Metin-İndeks, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKSOY, Hasan (1993) "Hurşîd u Cemşîd ", *DİA*, C. 7, s. 342-343.
- Âşık Çelebi (2018), *Meşâ'irü'l-ş-u'arâ*, Haz. Filiz Kılıç, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BANARLI, Nihad Sami (2001), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Yayınları.
- Bursalı Mehmet Tahir (2016), *Osmanlı Müellifleri*, Haz. M. A. Yekta Saraç, C. 2. Ankara: Tüba Yayınları.

- CUNBUR, Müjgân (1988), "İmâdü'l-Cihâd ve XVI. Yüzyıl Kadın Şairlerinden Ayşe Hubbî Kadın", *IX. TTK Bildiriler*, C. II, s. 901-913.
- EMECEN, Feridun (2009), "Selim II", *DİA*, C. 36, s. 414-418.
- HOCAOĞLU, Kadriye (2013), "Hubbî, Ayşe Hubbâ Hanım", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hubbi-ayse-hubba-hanim> (01.11.2020)
- İNCE, Adnan (1981), *Cem Sultan Hurşîd u Cemşîd*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İSEN, Mustafa (1994), *Künhü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*, Ankara: AKM Yay.
- KAÇAR, Mücahit (2018), Hubbî'nin İmâdü'l-Cihâd İsimli Eseri, Uluslararası Amasya Şairleri Bilim Şöleni, Amasya, Türkiye, 4-06 Ekim 2018, s. 167-175.
- Katip Çelebi (1941), *Keşfü'z-zünûn*, Haz.: Şerafettin Yalıtıkaya-Kilisli Rıfat Bilge, C. 1, Maârif Matbaası.
- Kınalızâde Hasan Çelebi (2017), *Tezkiret'üş-Şu'arâ*, Haz. Aysun Sungurhan, Ankara: Kültür Eserleri Dizisi-546, Kültür Bakanlığı Yay., s. 287-288.
- KULOĞLU, Nazan (1989), Abdî Cemşîd ü Hurşîd İnceleme-Metin, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- OKUR, Münevver (1958), "Bugüne Kadar Ele Geçmemiş Eserlerimizden: Cemşîd ü Hurşît", *Türk Dili*, C. VII, s. 84, s. 612-614.
- OKUR, MERİÇ, Münevver (1997), *Cem Sultan- Hurşîd u Cemşîd İnceleme-Metin*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- OKUYUCU, Cihan (2017), "Paris Milli Kütüphanesinde Yeni Türkçe Yazmalar", *Journal Of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları*, S. 47, s. 163-227.
- ÖZTELLİ, Cahit (1972), "Cem Sultan'ın Yeni Bulunan Cemşîd ü Hurşît Mesnevisi", *Türk Dili*, C. XXVI, S. 248, s. 124-128.
- RAND, Mare (2002), "Orientaalkäsikirjad keiserliku Tartu Ülikooli Raamatukogus", *Keiserlik Tartu Ülikool (1802-1918) Ja Orient* (Ed. Martin Hallik; Olaf-Mihkel Klaassen), Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, s. 338-359.
- UZUN, Mustafa (1998), "Hubbî", *DİA*, C. 18, s. 265-266.
- YASAR, Hüseyin Hüsâmeddîn (ty), *Amasya Tarihi*, C. 8.

YAZAR, Sadık (2018), “Bir Tercüme Metni Olarak Cem Sultân’ın Hurşîd u Cemşîd Mesnevisine Dair Bazı Dikkatler”, *Cem Sultan ve Dönemi*, Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, s. 171-182.